

ЗА ЗНАЧЕНИЕТО НА ЖИТЪНИЦА ОТ КРЕПЧАНСКИЯ НЕДАТИРАН НАДПИС

Мария Спасова

С нарастването на корпуса от епиграфски текстове нараства и значението им за проучването на българския език, история и култура. Надписите от скалния манастир при с. Крепча, Търговишко, привличат интереса на изследвачите. Натрупана е значителна литература, свързана с недатирания Крепчански надпис¹. Постепенно се решават дискуссионните проблеми, свързани с разчитането и установяването на текста, с датировката, с палеографското и езиково проучване, с историческия анализ на съдържанието му. Няма различия в становищата на изследвачите на надписа относно съдържанието му и това се дължи на еднозначния превод на съвременен български език, присъстващ във всички работи: "В името на отца и сина и светия дух. Тук почива праведният отец Антони. А който направи в църквата житница (хамбар), да отговаря пред бога. Написа недостойният Михал. Амин."² Текстът се тълкува като доказателство, че скалната църква е била използвана като хамбар, т. е. вменява се на българина посегателство върху сакралното пространство, каквото е храмът. Опора за такава трактовка е едно свидетелство *Acta sanctorum, Novembris, coll. 700-702*, че след превземането на Виза през 922 г. Симеон превърнал някои от храмовете в житници, конюшни и жилища³.

Задачата на това проучване е ревизия на съществуващия прочит и тълкуване на житъница като 'житница, хамбар'. Съществуват и екстралингвистични фактори срещу подобно значение на лексемата. Църквата-некропол е на височина 7 – 8 м и едва ли би била пригодна за хамбар (освен ако житото трябва да се укрива за продължително време). За да изпълни надписът предназначението си като предупреждение, би следвало адресатът (селянинът от X – XI в.)⁴ да е грамотен, да има практика с такъв тип комуникация, за да открие и прочете текста, изписан на височина 1,70 м от прага с букви с размер 2 – 3 см.⁵

В работата обаче интерес представлява само значението на житъница. Всяка лексема има свое историческо битие, свързано понякога или с разширяване, или със стесняване на семантиката. Възможно е да съществува и омонимия, както и полисемия на житъница. Затова е наложително да се изследват всички употреби на съществителното в старобългарската книжнина от X–XI в. и преди всичко в преводната книжнина, където срещу лексемата има гръцко съответствие.

В класическите старобългарски паметници (= КСП) съществителното житъница се регистрира 19 пъти като превод на гръцките ἀλοθήκη, ὄρεϊου в значение 'хамбар, житница' според данните на Старославянският словарь (= СтСС)⁶. В езика на книжовника-преводач Йоан Екзарх (= ЙоЕ) лексемата е употребена еднократно и превежда съществително ταμεῖου (= ταμείου).

Подвизаниемъ се нѣкацѣмъ понужають. На дѣло свое простирае. Донѣже доволноу піроу наложитъ житницю свою (тоѣс таμείου)⁷.

Превод на таμείου с житъница се среща в слово на Теодор Студит: но на приоврѣтенеъ гавит сѧ вамъ житница (τὰ ταμεία) бл҃гї (л. 213 а)⁸.

Логично възниква въпросът как се превежда таμείου на старобългарски в други текстове. Оказва се, че срещу гръцкото таμείου стои богат синонимен ред от nomina loci: клѣтъ, кронице, кровъ, селище, сѣкровище, сѣкровъ, таилище, храмъ.

КЛѢТЬ – 'колиба; килия, малка стая; тайно убежище': в СтСС – 16 употреби в КСП с тези значения.

Мт. 6,6: егда молиши сѧ: вѣнниди въ клѣтъ твоѧ (εἰς τὸ ταμείον) – (СтСС, 285).

КРОНИЦЕ – 'убежище, тайно място, скривалище': лексемата се регистрира в Речника на Срезневски (= Срзн)⁹ с две употреби в Симеоновия сборник и у ЙоЕ; третата употреба е в Слово за Атанасий Александрийски от Григорий Богослов (= ГрБ)¹⁰:

И поутые адови поуты ю га сѣводѧще въ кровица (ταμείον) сѣмьрти (Срзн, 1326); Бага ли станица и кровица (ταμεία) (Срзн, 1326); великаа кровица послѣднѣаго шбоихъ вжидаа (ταμεία) – (ГрБ, 207а)¹¹.

КРОВЪ – 'убежище, тайно място': в КСП са регистрирани 45 употреби на лексемата (СтСС, 294). В Асеманиево евангелие (= Ас) думата превежда таμείου: се въ кровѣхъ (Мт. 24 : 26).

СЪЛИЩЕ – 'място за заселване, място за живеене': в КСП думата е употребена еднократно в Супрасълския сборник (= Супр) и превежда ταμιεῖα: благословяеиъ градъи адова силища испразнитъ · а невесъна жилишта испьлнитъ (СтСС, 600).

СЪКРОВИЩЕ – 'тайно убежище, скрито място, скривалище; склад, хамбар': в КСП думата има 67 употреби и превежда различни гръцки лексеми. В Мариинско евангелие (= Мар) в Мт. 24 : 26 тамиеῖος е предадено като съкровище: се въ съкровиштихъ (СтСС, 653).

В Супр употребата е в значение 'тайно убежище': отъ външтъниихъ¹ съкровиштъ (тамиеῖων) въ външтръниихъ въжаште (СтСС, 653).

В Мар и Зографско евангелие (= Зогр) и Лк 12 : 24 съкровище има значение 'склад, хамбар' според съставителите на СтСС (653), но това не е категорично: οἷς οὐκ ἔστιν ταμιεῖον οὐδὲ ἀποθήκη – ииъже нѣстъ съкровишта · ни хранилишта . В този пример значението на съкровище е 'килер'.

У Срзн, 723, е посочена употреба на думата в значение 'дом, къща': вълѣзѣте въ съкровище (тамиеῖον) ваше.

У ГрБ лексемата е употребена в Словото за Атанасий Александрийски със значение 'селение, убежище': великаа скровища послѣже швоиухъ шждажтъ (ГрБ)¹².

СЪКРОВЪ – 'убежище, тайно място, скривалище': в КСП има само 4 употреби на думата. Евангелският пример от Мт. 24 : 26 в Зогр и в Савина книга (= Сав): се въ съкровѣхъ (СтСС, 653).

ТАИЛИЩЕ – 'скривалище, укритие': в КСП – 4 употреби, но като превод на тамиеῖος от Лк. 12 : 3 се регистрира в Ас и в Боянския палимпсест (= Боян): еже къ оухоу глѣсте. въ тайлиштихъ. проповѣстъ сѧ на кровѣхъ (СтСС, 686).

ХРАМЪ – 'стая, убежище': в КСП не е посочен пример, в който лексемата да превежда тамиеῖον. У Срзн обаче са посочени два случая:

Лк. 12 : 3 – ѡже къ оухоу глѣсте въ храмѣхъ (ἐν τοῖς ταμιεῖοις) проповѣстъ сѧ на кровѣхъ (Срзн, 1398).

Мт. 6 : 6 – егда молиши сѧ въниди въ храмъ (εἰς τὸ тамиеῖον) твои (Срзн, 1398).

Еднократно е употребена храмъ като превод на тамиеῖον в Епитафията на Василий Велики от ГрБ: виждъ новѣи градъ благоустию храмъ¹³.

И така, житъница като превод на ταμεῖον у ЙоЕ има в КСП и в преводната книжина съответстваща ѝ синонимна група *potina loci* със семантика 'стая, убежище, скривалище, място за заселване, дом, тайно място, място за живеене'. Единственият пример от СтСС за превод на ταμεῖον със съкровище в значение 'хамбар, склад', както вече бе посочено, не е категоричен.

В словата на Петър Черноризец съществителното житъница е употребено еднократно и според превода на съвременен български език означава 'житница'¹⁴. Внимателният прочит на текста обаче поражда съмнение, че значението на думата е 'житница, хамбар'. Ето примера в широк контекст:

ТОГДА ЖЕ МЪИ СТОПАСИ МЪИСЛИМЪ КАКО БЪИ И НИКЪМЪ ПОГОУБИТИ ТЪКЛО. А СЕВЪ ДШЮ ИЛИ КАКО БЪИ ВРАТЪЮ ОУДАВЪШЕ А СЕВЪ КРОВАВОЕ ТО И ПАГУВНОЕ ОДЪНИЕ ПОДЪГРЕСТИ. ИЛИ КАКО БЪИША СВОА ЖИТНИЦА РАШИРИЛИ А НИКЪХЪ СЪОУЗИТИ КАКО ЛИ БЪИ КОМУ ЗЛО ВЪ ЗЛО ВЪЗДАТИ. БЕЗУМА КРИВАТИ КЪ ОЦЮ НЪНОМОУ. ОСТАВИ НАМЪ ГРЪХЪ РЕКУЩЕ ИАКО И МЪИ ОСТАВЛАЕМЪ ВРАТИИ СВОЕИ¹⁵.

“Тогава ние, стоейки, мислим как други да погубят тялото, а ние – душата; и как братята като убият, ние да заровим кървавата разбойническа дреха; или как своите жилища да разширим, а на другите да стесним; или как всекому за злото зло да въздадем, като викаме безумно към небесния Отец: “Прости ни греховете – говорещи, – както и ние прощаваме на своите братя”¹⁶.

Логическите основания житъница да се преведе с 'жилища', а не с 'хамбари', се съдържат в контекста.

В старобългарския превод на едно от словата от Паренесиса на Ефрем Сирин починалия монах полагат в 'житница', т. е. в гроба:

Πληρώσας ὁ γεωργὸς τὰς ἀποθήκας αὐτοῦ καὶ γενόμενος ἀμέριμνος τρυφᾷ καὶ ἀγάλλεται. Καὶ ὁ μοναχὸς ἐτέθη εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ, τοῦτ' ἔστιν εἰς τὸ μνῆμα, καὶ εὐθέως ὁ πλοῦτος αὐτοῦ ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανοὺς¹⁷.

ДѢЛАТЕЛ БО ЕГДА ЖИТНИЦЪ ИСПЪЛНИТЬ, ТОГДА ВЕС ПЕЧАЛИ ЮСТ И ПРОУЕЕ ПИТАЕТ СМ. И ВЕСЕЛИТ СМ. И МНИХЪ ЕГДА ПОЛОЖЕНЪ БЪДЕТЬ ВЪ ЖИТНИЦЪ, ЕЖЕ ЕСТ ВЪ ГРОВАѢ, АВЪИ БОГАТЪСТВО ЕГО ВЪЗЪИДЕТЬ НА НБСА¹⁸.

Употребата на житъница в старобългарските преводни текстове дава основания да се предположи, че в Крепчанския недатиран надпис значението на думата е 'убежище, живелище; място за усамотение, тайно място, скривалище'. Това съответства на съдър-

жанието на надписа. Погребаният в скалната църква отец Антоний е анахорет и вероятно църквата е била неговото място за усамотение. Ето превода, представящ отчитането на тази семантика на **житънница**:

“В името на Отца и Сина и Светия Дух. Тук почива праведният отец Антони. А който си направи в църквата убежище, да отговаря пред Бога. Недостойният Михал написа. Амин.”

Новият превод поставя под съмнение категоричността на изследвачите относно причините за възникването на надписа¹⁹, както и датировката му (края на X – началото на XI в.)²⁰.

В някои изследвания предпазливо се изказва предположението, че недатираният Крепчански надпис има връзка с поминалния надпис от съседната скална църква, в който се съобщава, че през октомври 921 г. е починал рабът Божий Антон²¹. Връзката между двата надписа е не само вероятна, но и несъмнена. Формирането и утвърждаването на Българската християнска църква през X век повтаря изградения вече византийски структурен модел, един от елементите на който е монашеството. По това време се организират киновиалните монашески центрове, но факт е и съществуващото отшелничество като форма на индивидуално духовно битие²². Измежду черното духовенство се излъчват личности за висшата църковна йерархия. Сред книжовниците-преводачи и преписвачи от това време повечето са **урьноризьци, иноци, мѣниси**. Името на погребания отец от Крепчанските надписи също е потвърждение, че през първата половина на X век в България вече съществува отшелничеството: Антоний Велики е основоположник на отшелничеството през IV век, известен като Антоний Пустиножителя; неговото житие, написано от Атанасий Александрийски, е преведено на старобългарски език с глаголическо писмо²³ и животът му вероятно е бил образец за подражание за българските отшелници. В тази връзка може да се открие и причината за възникването на надписа. Антоний Велики, още юноша, се оттегля от мирския живот и се уединява като отшелник в една гробница. Възможно е и български монах да е последвал примера му и да се е поселил в църквата-некропол, без да отчете, че Антоний се е усамотил в езическа заустяла гробница, докато в скалната крепчанска църква е погребан християнинът **свѣтъи отьць анѣтонии**. Това вече може да е причината грамотният **михалъ** **недостойни** да напише предупредителния надпис, според който

да се живее в скалната църква-некропол, в която е погребан праведният отец Антоний, е грях пред Бога. Възможно е обаче новият "населител" на скалната църква да не е знаел, че там е погребан отец Антоний. Този факт е известен на Михаил, което означава, че не е изминало твърде дълго време. И в двата случая датировката на надписа би следвало да се отнесе към първата половина на X век. Най-важното основание за по-ранна датировка се съдържа в правописа на текста. Както отбелязват почти всички изследвачи на Крепчанския недатиран надпис, в правописа и фонетиката му се откриват неоспорими следи на прехода от глаголическа към кирилска норма²⁴. Глаголическото ЦШ говори в полза на тезата, че Михаил е глаголаш, който преминава към кирилско писмо, съответно към кирилска правописна норма. Този факт е от голямо значение и при проучването на книжовните паметници, в чийто правопис се откриват следи от глаголическата норма. Обикновено това се отдава на транслитерацията от глаголица на кирилица, но Крепчанският недатиран надпис доказва, че тези особености може да са присъщи на книжовника.

Името на Михаил в надписа се чете от всички като Михал, а коментарът е, че това е народно-разговорна форма. Много вероятно е обаче това да е психологически мотивирана "грешка": името е изписано в края на предпоследния ред и книжовникът може би се е страхувал, че мястото няма да му стигне, и е допуснал пропуск. Снимката на надписа, макар и твърде неясна, дава основания и за друго обяснение. Като че ли има лигатурно изписване на буквите д, и и л: ²⁵.

Регистрирането на житъница със семантика 'убежище, живе-лище' има отношение към историческото словообразуване на българския книжовен език. Наставката -ица (-ъница) за образуване на съществителни имена-названия на различни помещения в старобългарски език е слабо продуктивна. Мотивираща дума е прилагателно или съществително име: горъница, тъмъница, житъница ('хамбар'), кънижъница, мъздъница, мътъница, ризъница²⁶. Съществителното житъница като 'място за живеене' обаче по произход е девербатив и в старобългарски език има словообразователни синоними жилище, жище (СтСС, 218–219), жителище²⁷. Конкуренцията между наставките -ище и -ъница се открива и при словообразователните синоними обиталище и обитальница. Първото съществително

се регистрира в старобългарския превод на Паренесиса на Ефрем Сирий:

и на обиталици коємъждо имаши обрѣсти стропотна пѹти²⁸.

Второто съществително откриваме в превода на Йоан Презвитер на Житието на Антоний Велики от Атанасий Александрийски: сѣи приобрѣтающе тамо прѣк нами. твореща обрѣтал'нице намъ на земли²⁹.

Възможно е житѣница да е мотивирана от прилагателното житѣнь 'жизнен' (СтСС, 219). Краткото конкретно проследяване на значението на житѣница от Крепчанския недатиран надпис показва, че епиграфският материал все още не е проучен всестранно. Всяко ново изследване открива нови доказателства, свързани с научната истина и нейната многоаспектност в областта на политическата, културната, духовната и езиковата история на България.

БЕЛЕЖКИ

¹ Пълен преглед на библиографията, свързана с проучването на надписа до 1977 г., се съдържа в статията на **Константинов, К.** Два старобългарски надписа от скалния манастир при с. Крепча, Търговишки окръг. – Археология, 1977, 3, с. 19–28; **Malingoudis, Ph.** Die mittelalterlichen kyrillischen Inschriften der Hămus-Halbinsel. Teil I. Die bulgarischen Inschriften. Thėssaloniki, 1979; **Константинова, В.** Скалният надпис от с. Крепча, Търговишки окръг (Езикови бележки). – ГСУ, ФСФ, т. 74, 3, С., 1985, с. 86–89; **Смядовски, Ст.** Българска кирилска епиграфика IX – XV век. С., 1993; **Popkonstantinov, K., O. Kronsteiner.** Altbulgarische Inschriften. – Die slawischen Sprachen. Band 36, 1994, p. 47.

² **Константинов, К.** Цит. съч., с. 21; **Константинова, В.** Цит. съч., с. 87 (в нейния превод вместо “който направи...” е преведено дословното “който си направи...”)

³ **Добрев, Ив.** [рец.] Ph. Malingoudis. Die mittelalterlichen kyrillischen Inschriften der Hămus-Halbinsel. – Български език, XXX, 1980, кн. 2, 176. Този въпрос е коментирал и от **Смядовски, Ст.** Цит. съч., с. 55–56. Той правилно изразява мнение, че вероятно става въпрос за далечен отглас от иконоборския период, както и от времето на Юлиан Отстъпник. Негативизмът на византийските хронисти към личността на Симеон е разбираема, но за българския владетел, учил в Магнаурската школа и подготвен богословски, за християнизатора на България подобно деяние е малко вероятно особено когато става въпрос за църква на българска територия.

⁴ Тази датировка е посочена у **Константинов, К.** Цит. съч., с. 22. Потвър-

дена от автора е датировката и в публикувания корпус надписи в *Die slawischen Sprachen*, В. 36, р. 87.

⁵ **Константинов, К.** Цит. съч., с. 19.

⁶ Старославянският словарь (по рукописям X – XI веков). Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. М., 1994.

⁷ **Aitzetmüller, R.** *Das Hexaemeron des Exarchen Johannes*. Т. 6. *Editiones monumentorum slavico-rum veteris dialecti*, Graz, 1971, 242, с. 6–8.

⁸ **Срезневский, И. И.** Словарь древнерусского языка. Репринтное издание, Т. I, ч. 2, М., 1989, кол. 880. При цитиране в работата по-нататък се изписва само цифровото изражение на колона без съкращението кол.

⁹ **Срезневский, И. И.**, Т. I, 1326.

¹⁰ Примерите от словата на Григорий Богослов се цитират по ркп. № 674, НБ “Св. св. Кирил и Методий”, Син. № 117 (954); ркп. № 1494, ЦГАДА, Ф. 196; ркп. № Q. п. I. 16 от XI в.

¹¹ Ркп. № 674.

¹² Ркп. № 1494, л. 309а.

¹³ Ркп. № Q. п. I. 16, л. 77а.

¹⁴ **Павлова, Р.** Петър Черноризец. Старобългарски писател от X век. Кирило-Методиевски студии. Книга 9. С., 1994, с. 412.

¹⁵ **Павлова, Р.** Цит. съч., 316–317.

¹⁶ Преводът на откъса на съвременен български език е мой, М. С.

¹⁷ *Paraenesis die altbulgarische Übersetzung von Werken Ephraims des Syrers*. 3. Band Herausgegeben von Georg Bojkovsky und Rudolf Aitzetmüller. MLS, Т. XXIV (XX, 3). Freiburg, 1987, р. 130.

¹⁸ *Paraenesis*. Цит. съч., 50d30–33.

¹⁹ Като причина за възникването на надписа се сочи единствено забраната да се използва църквата за хамбар. Изследвачите изтъкват правописните особености, характерни за глаголическата правописна норма, но в същото време датират надписа като възникнал в края на X – нач. на XI в.

²⁰ Палеографският анализ, направен от Попконстантинов, всъщност доказва по-ранни елементи. В последно време авторът в изказвания на конференции коригира мнението си относно датировката, но не познавам публикация на новото му становище.

²¹ **Константинов, К.** Цит. съч., с. 27.

²² Пустиножителят св. Йоан Рилски умира през 946 г.

²³ При работа със старобългарския превод на житието по ркп. Хлуд. № 195 открих доказателства, че първоначалният превод е извършен на глаголица. Статията е под печат в “Старобългаристика”.

²⁴ Този проблем е разгледан подробно в работите на **Константинов, К.** Цит. съч., **Константинова, В.** Цит. съч., **Смядовски, Ст.** Цит. съч., с. 110, 120, 124, 128. Много важни са наблюденията и изводите на **Костова, Кр.** Преслав-

ските текстове и проблемите на българската историческа лексикология. Старобългаристика, 1992, 3, с. 17–22.

²⁵ Popkonstantinov, K., O. Kronsteiner. Цит. съч., р. 46.

²⁶ Давидов, А. Словообразуване на съществителните. – В: Граматика на старобългарския език. С., 1991, с. 184–185.

²⁷ Paraenesis. MLS, T. XXVI (XX, 4), Freiburg, 1988, 99.32.

²⁸ Paraenesis. MLS, T. XX I (XX, 4), Freiburg, 1986, 43. с. 133–134.

²⁹ Ркл. Хлуд. № 195, л. 218614–16. Отново изказвам благодарност на Кр. Костова, която ми разреши да ползвам коректурите на Житието на Антоний Пустиножителя от книгата ѝ, която е под печат.